

УДК9!316.65(477)

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-12-53-68>

**I.L. SHRAH'S JOURNALISM (1847-1919) AS A SOURCE
FROM THE HISTORY OF THE LANDLY LIBERAL
MOVEMENT IN THE NORTH OF THE LEFT BANK OF
UKRAINE (60 - 80th XIX c.)**

**ПУБЛІЦИСТИКА І.Л.ШРАГА (1847-1919) ЯК ДЖЕРЕЛО
З ІСТОРІЇ ЗЕМСЬКОГО ЛІБЕРАЛЬНОГО РУХУ НА
ПІВНОЧІ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (60-80 рр. XIX ст.)**

**ПУБЛИЦИСТИКА И.Л.ШРАГА (1847-1919) КАК
ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ЗЕМСКОГО
ЛИБЕРАЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ НА СЕВЕРЕ
ЛЕВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ (60-80 гг. XIX в.)**

*Назар Котельницький,
кандидат історичних наук,
член-кореспондент Центру
українських досліджень
Інституту Європи РАН
subton7@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4480-365>
м. Чернігів, Україна*

*Nazar Kotelnytskyi,
Ph.D. in Historical Sciences,
Corresponding Member of the
Center for Ukrainian Studies of
the Institute of Europe of RAS
subton7@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4480-365>
Chernihiv, Ukraine*

ABSTRACT

The article examines the journalistic works of I. Shraha, which were published in the democratic media of the early twentieth century, in particular in the Odessa magazine «Southern Notes» and the central newspaper - «Kiev Thought». The methodological basis of the publication were the basic principles of personal history, system, integrity, logic, consistency, anthropocentrism. The research tools were universal methods of scientific analysis and

synthesis, generalization, content analysis, methods of induction and deduction, problem-chronological, historical-genetic and comparative-historical methods. The scientific novelty of the work is that for the first time in modern historiography a qualitatively new corpus of primary sources on the history of the Zemstvo liberal movement in the north of the Left Bank of Ukraine (60-80's of the 21st century) is introduced into international scientific circulation. In addition, the article analyzes the publication of the son of a prominent figure - M. Shraha, devoted to a similar topic, which is first introduced into international scientific circulation and allows to compare the positions of father and son Shraha and trace the political heritage of different generations of Ukrainian intellectuals. As a result of the research, the author comes to the conclusion that the journalistic works of I. Shraha found and introduced into international scientific circulation are an important primary source on the history of the Zemstvo liberal movement in the north of the Left Bank of Ukraine. The content analysis of monuments, in particular the author's articles published in the Odessa magazine «Southern Notes», convincingly proves that the problem of the «Ukrainian question» in the Russian Empire in the second half of the 21st century. occupied a proper place in the system of worldviews, coordinates and programs of the opposition aristocratic front of northern Ukraine. Iliia Ludvigovich's public personal interview with the Kyivskaya Mysl newspaper can be considered a real source of treasure for researchers of the liberation movement in the Russian Empire in the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries, created according to all canons of historical constitutional movement in the Russian Empire 70-80's of the 21st century. The analysis of the publication of I. Shrag's son - M. Shrag shows that between the father and the son Shrag there was a genetic political heredity of positions, which was manifested including at the level of historical views.

Keywords: *I. Shrag, Zemsky Liberal Party, northern Ukraine, Zemsky constitutional movement, author's articles, M. Shrag.*

Постановка проблеми. Історія земського лібералізму північної України належить до актуальних, але вкрай маловідомих та малодосліджених проблем української історіографії. З огляду на це, виявлення та введення до міжнародного наукового обігу історичних першоджерел має вагоме значення, оскільки дозволяє дослідникам сформувати необхідний інструментарій для вивчення комплексу питань. Якісним прикладом у цьому відношенні є публіцистичні праці члена опозиційної аристократичної фронди Північного Лівобережжя 60-80рр.ХІХст., відомого правника і громадського діяча – І.Шрага (1847-1919).

Історіографія питання, методологія дослідження, наукова новизна, мета роботи. Не дивлячись на те, що в українській історичній науці вже сформована ґрунтовна візія про життя та діяльність І.Шрага у кінці ХІХ ст. (Демченко, 2008; Курас, 1993), все ж питання активної участі політика у земському ліберальному русі на півночі Лівобережної України й досі залишаються поза увагою дослідників. Сучасна історіографія земського ліберального руху вже має приклади впровадження унікальних історичних першоджерел з особистого архіву І.Шрага (Котельницький, 2020). У ході тривалих наукових пошуків, нам вдалося віднайти авторські роботи Іллі Людвиговича, опубліковані на сторінках демократичних засобів масової інформації початку ХХст., наприклад одеського часопису «Южные записки», але так і залишених поза пильною увагою як сучасниками, так і нащадками. Відтак, метою статті є запровадження до міжнародного наукового обігу публіцистичних творів І.Шрага та їх контент-аналіз. Методологічною основою публікації стали базові принципи персональної історії, системності, цілісності, логічності, послідовності, антропоцентризму. Інструментарієм дослідження слугували універсальні методи наукового аналізу та синтезу, узагальнення, контент-аналізу, методи індукції та дедукції, проблемно-хронологічний, історико-генетичний та порівняльно-історичний методи. Наукова новизна роботи

полягає у тому, що вперше у сучасній історіографії до міжнародного наукового обігу запроваджується якісно новий корпус першоджерел з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України (60-80 рр. XIX ст.), який раніше не був предметом спеціального вивчення.

Виклад основного матеріалу. У статті «Вопрос о народном языке в школе», І. Шраг виклав історію ставлення земських інституцій Північного Лівобережжя до проблеми викладання рідною, українською мовою у початкових навчальних закладах регіону. Автор відзначив, що на початку 60-х рр. XIX ст. проблема вже почала вирішуватись у практичній площині, шляхом відкриття та систематичного функціонування інституту недільних шкіл, де мовою викладання була українська, або, у термінології Російської імперії – «малоросійська». Втім, ці школи проіснували зовсім недовго і були закриті. І. Шраг акцентував увагу на тому, що саме земські установи північної України, які були найближчими до провінційного населення, навіть у несприятливих суспільно-політичних умовах, стали чи не єдиними представницькими громадськими органами, які публічно порушували питання про впровадження та функціонування рідної мови у навчальному процесі учбових закладів краю. Так, вже на сесії Чернігівського повітового земського зібрання 1870 р., представник земської ліберальної партії Сіверщини – М. Константинович ініціював процедуру подання офіційного клопотання повітового земства до Уряду на предмет дозволу використання «місцевої мови» при викладанні у початкових школах повіту. Член опозиційної аристократичної фронди сміливо вказував, що навчання здійснюється російською мовою, але її не розуміє абсолютна більшість селянських дітей українського Полісся. Тому, найбільш оптимальним виходом з ситуації було б використання західноєвропейського досвіду: спочатку навчати дітей на рідній, місцевій мові, а вже потім, переходити до невідомої - російської мови. Чернігівське повітове земство підтримало

ініціативу ліберала, визнало необхідним підготовку клопотання до Міністерства народної освіти, але продовження процесу довелося чекати цілих 11 років... Лише у січні 1881р., на черговій сесії Чернігівського губернського земського зібрання, вказана пропозиція була внесена на розгляд особливої спеціальної шкільної комісії регіонального «парламенту». Цілком погодившись з мотивацією та аргументацією прогресивної ініціативи, шкільна комісія зазначила, що у контексті розглянутого документу необхідно стимулювати вивчення учнями не тільки рідної мови, а й історії, культури, географії, етнографії тощо. Успішні приклади такого підходу наявні - скажімо, можна брати приклад з Західної Європи. У результаті дискусій Чернігівське губернське земство постановило: звернутись до Уряду з офіційним клопотанням про надання дозволу на використання місцевої народної мови у навчальному та виховному процесі початкових шкіл краю та видання учбової літератури на рідній для учнів мові. Загальновідомо, що ні згадані, ні наступні клопотання земської опозиції північної України до російського імперського уряду про використання української мови у навчальному процесі початкових шкіл не дали жодних результатів - лише революція 1905р. змінила ситуацію (Шраг, 1904: 19-25).

У статті «Народный язык в школе и книге» І. Шраг подав лаконічний, але ґрунтовний аналіз розгляду проблеми використання української мови у початкових навчальних закладах виборними суспільними інституціями. Автор достатньо детально інформує читачів про постановку вказаного питання у провідних губернських земствах українських губерній Російської імперії, сільськогосподарських комітетах, профільних форумах, громадських організаціях. Резюмуючи викладене, І. Шраг однозначно констатує - абсолютна більшість прогресивного соціуму національних суб'єктів Російської імперії беззаперечно виступала за негайне впровадження «малоросійської» мови до учбового процесу початкових шкіл. Симптоматичним було і те, що передова

громадськість північної України ініціювала використання не лише української мови, як основної мови регіону, а й інших мов, поширених у так званому Південно-Західному краї Російської імперії - польської, литовської, єврейської та інших. Завершуючи текст публікації, Ілля Людвигович сміливо заявляв, що усі наявні проблеми з впровадженням рідної мови до процесу народної просвіти - абсолютно штучні, рукотворні, генеровані ідеологічно упередженими та цілком сторонніми галузі освіти посадовими особами місцевої та центральної влади Російської імперії, що, безперечно, вимагає принципової та радикальної реакції прогресивного соціуму країни (Шраг, 1904: 1-9).

У статті «Священное писание и малорусский язык» І. Шраг публічно нагадав громадськості про кричущі факти заборони української мови російським абсолютизмом, які мали місце у другій половині XIX ст. Наприклад - заборона перекладу на «малоросійську мову» Нового Заповіту, оскільки з точки зору міністра внутрішніх справ П.Валуєва це політично небезпечно та ідеологічно шкідливо. Ілля Людвигович принагідно відзначив, що починаючи з доби Великих реформ у Російській імперії і до 1863 р. включно, усі заходи релігійного характеру в українських губерніях дозволялось проводити на «малоросійській» мові. Скажімо, така авторитетна постать у клерикальному світі корони Романових - архієпископ Чернігівський та Ніжинський Філарет, не тільки звертався до пастви з проповідями на «малоросійській мові», але й видав розпорядження про видання на українській мові відповідних релігійних текстів та церковних інструкцій.

На превеликий жаль, починаючи з 1863 р. ситуація революційно погіршилась, а відомий акт імператора Олександра II 1876р. по суті завершив процеси заборони українства як такого у Російській імперії. Переклад на українську мову фундаментальної літератури православ'я був здійснений прогресивною інтелігенцією на українських землях вже Австро-Угорської імперії. Проте, його поширення на

території Російської монархії було неможливим у силу комплексу бюрократичних перепон. Офіційне ж звернення української інтелігенції Австро-Угорщини до російської монархії, зокрема з Празького університету, щодо надання дозволу на переклад Нового Заповіту українською мовою, направлене у період короткотермінової лібералізації суспільного життя російсько-німецької деспотії 1881 р. завершилось отриманням категоричної відмови від Уряду. Ілля Людвигович з неприхованим обуренням вказував, що жодна мова Російської імперії не знала і не знає подібних кричущих обмежень і заборон, які має українська. На переконання репрезентанта земської опозиції це свідчить про те, що в основі цих обструкцій лежать виключно упереджені, суб'єктивні, політичні мотиви. Саме тому, вкрай необхідно боротись за всебічну і широкомасштабну демократизацію суспільного устрою Російської імперії, в умовах якої тільки і можливий ренесанс українського слова (Шраг, 1904: 4-7).

Значний інтерес для дослідників становить інтерв'ю І. Шрага, яке він дав центральному виданню - «Киевская мысль». Бесіда Іллі Людвиговича з журналістом цієї газети цікава з огляду на кілька аспектів. По-перше, публічно оприлюднене інтерв'ю безпосереднього учасника та свідка історичних подій можна цілком вважати першоджерелом з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України, створеним за усіма канонами методології усної історії. По-друге, І. Шраг у ході діалогу публічно охарактеризував своїх соратників по земській ліберальній партії. Цей нюанс має неабияке значення, адже тільки І. Петрункевич та В. Хижняков у своїх мемуарних творах розповідали про своїх побратимів у політичній боротьбі. По-третє, зміст інтерв'ю цікавий тим, що І. Шраг свідчить про участь ліберальних земців українського Полісся у загальноімперському визвольному русі у Російській імперії 70-80 рр. ХІХст., зокрема консолідованому земському конституційному русі та підтверджує факт політичного союзу між земською опозицією Сіверщини і представниками українського національного руху.

Зокрема, І. Шраг вказував, що земські ліберали бачили у «громадівцях» перспективного партнера у політичній боротьбі проти російського деспотизму, оскільки в ідеологічному плані між двома течіями визвольного руху у Російській імперії не було принципових розбіжностей. Комфортній комунікації сприяло те, що членами ліберальної аристократичної фронди Північного Лівобережжя були кілька свідомих прихильників українського національного руху, наприклад - М. Константинович, який перший у земських інституціях північної України публічно поставив питання про необхідність впровадження української мови у виховний та учбовий процес початкових навчальних закладів. Характеризуючи останнього, І. Шраг зазначав, що хоча Микола Олександрович і не належав до так би мовити «блискучих» представників земської фронди, але будучи великим інтелектуалом, він завжди орієнтувався у сутності суспільних процесів. Великою позитивною якістю особистості М. Константиновича І. Шраг вважав той факт, що незважаючи на великий практицизм у повсякденному житті, характерний для Миколи Олександровича, він ніколи не зраджував генеральній лінії - прихильності до ідеалів прогресу у розвитку держави та суспільства. Повідомляючи важливу інформацію про розвиток земського конституційного руху на етапі 70-80 рр. XIX ст., І. Шраг однозначно вказував, що і беззаперечний лідер опозиційної аристократичної фронди на півночі Лівобережної України – І. Петрунkevич, і більшість їх ідеологічних соратників були переконаними конституціоналістами. Відповідаючи на дуже цікаве, але вельми полемічне питання стосовно реального існування консолідованої земської опозиційної організації у Російській імперії, І. Шраг, враховуючи безсумнівний факт позитивної атмосфери під час серії політичних перемовин між представниками українського національного руху, польськими патріотичними колами та членами земської ліберальної партії північної України, не тільки не виключав можливості функціонування такого органу, а й схилився до думки про

практичну життєздатність спільності прогресивних діячів (Беседи с земцями, 1914:1).

Говорячи про переконання, погляди та візію І. Шрага на «українське питання» у Російській імперії, потрібно відзначити той факт, що його син – Микола Ілліч продовжив справу батька, ставши достойним нащадком відомого українського політика. Це, зокрема, підтверджує одна з праць М. Шрага, яка вперше запроваджується до міжнародного наукового обігу – «Родной язык в школах на Украине». Аналіз контенту статті засвідчує, що між батьком і сином Шрагами існувала генетична політична спадковість позицій, яка проявлялася у тому числі й на рівні історичних поглядів.

Наприклад, М. Шраг у своїй публікації аргументовано доводить, що успіх процесу освіти прямо залежить від викладання усіх без виключення дисциплін на рідній, материнській мові. Микола Ілліч сміливо заявляв, що українські діти - учні шкіл Російської імперії, тому і залишають навчання вже на початковому етапі, тому що дуже погано розуміють так званий «великорусский язык». Це, у кінцевому результаті, і призводить до катастрофічних показників Російської імперії серед країни світу по параметрам рівня освіченості більшості населення, у випадку корони Романових – селянства. М. Шраг наголосив, що Російська Академія Наук надала суспільству і владі однозначний висновок: єдиної мови східні слов'яни не мають – тривалий історичний процес так і не зміг її кристалізувати, оскільки це різні народи. Відтак, так звана «великоросійська мова» не може бути єдиною мовою народної просвіти в українських губерніях Російської імперії.

Автор зауважив, що практика педагогічного процесу у школах України показала - вдома діти у більшості випадків спілкуються з матусями українською мовою, а у школі мовою викладання є російська. Учні погано розуміють нерідну мову, а учителям заборонено викладати українською, оскільки є комплекс законодавчих обмежень. Так чи інакше, але українці,

яким офіційно заборонено використовувати свою мову і літературу, у побуті російську не використовують, що дозволяє на сакральному рівні зберегти українські традиції та культуру. У кінцевому результаті, каральні акції російського деспотизму у гуманітарній сфері не досягають мети - навпаки, має місце протилежний ефект: прогресивна частина української громади усвідомлює, що народ не можна перемогти, а тому потрібно продовжувати боротьбу за громадянські права і свободи політичними засобами.

Завершуючи, М. Шраг однозначно стверджував, що заборона процесів освіти на рідній мові - це спроба вбивства духовних підвалин буття українства. Микола Іллч принагідно відзначив, що ліберальні земці Чернігівської губернії завжди були в авангарді боротьби за просвіту широких верств населення на українській, чи, у термінології Російської імперії – «малоросійській» мові. Починаючи з 1870 р., Чернігівське губернське, Борзнянське повітове, Чернігівське повітове земства стали суспільними осередками захисту українського слова на території північної України, де прогресивні представники громад, використовуючи публічну політичну трибуну земських зібрань, могли на увесь голос ставити та обговорювати цю проблему. Ініціаторами цих процедур були члени опозиційної аристократичної фронди краю - М. Константинович, В. Хижняков, І. Шраг (Шраг, 1916:11-13).

Висновки. Резюмуючи викладене можемо стверджувати, що віднайдені та запроваджені нами до міжнародного наукового обігу публіцистичні твори І. Шрага є вагомим першоджерелом з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України(60-80 рр. XIXст.). Проведений контент-аналіз пам'яток переконливо засвідчує, що проблематика «українського питання»у Російській імперії другої половини XIXст. займала належне місце у системі світоглядних орієнтирів, координат та програматиці опозиційної аристократичної фронди північної України.

У серії авторських статей в одеському журналі «Южные записки», І. Шраг ґрунтовно виклав історію заборони українства у Російській імперії пореформеного періоду; яскраво показав прогресивну позицію земських інституцій Північного Лівобережжя щодо впровадження української мови до виховного і учбового процесу початкових навчальних закладів; на конкретних прикладах аргументовано довів, що у суспільстві імперії Романових існує консенсус щодо потреби запровадження рідної мови для національних окраїн держави у якості основної, базової для регіонів; дуже промовисто показав, що українська мова чи не єдина у Російській імперії зазнала кричущих утисків та обмежень, які зумовлені перш за все політичними та геостратегічними причинами.

Публічне персональне інтерв'ю Іллі Людвиговича газети «Киевская мысль» вважаємо справжньою джерельною скарбницею для дослідників визвольного руху у Російській імперії другої половини ХІХ – початку ХХст., створеною за усіма канонами усної історії, адже його зміст та пізнавальний потенціал не поступаються джерелам особистого походження - мемуарам, щоденникам, приватному епістолярію.

У бесіді з журналістом газети І. Шраг яскраво свідчив про участь представників земської ліберальної партії Сіверщини у консолідованому визвольному русі у Російській імперії 70-80рр. ХІХст., зокрема земському конституційному русі, підтвердив факт політичного союзу між українським національним рухом в особі «громад» та земською опозицією українського Полісся, у ході діалогу надав характеристики своїм соратникам по політичній боротьбі та висловив упевненість у реальному існуванні консолідованої організації земської опозиції у Російській імперії.

Аналіз публікації сина І. Шрага – М. Шрага засвідчує, що між батьком і сином Шрагами існувала генетична політична спадковість позицій, яка проявлялася у тому числі й на рівні історичних поглядів.

У цілому, публіцистику І. Шрага можна вважати якісним корпусом першоджерел з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України, який, поза усякими сумнівами, займає належне місце в інструментальній базі дослідження земського лібералізму в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Беседы с земцами. Беседа с И.Л.Шрагом. *Киевская мысль*. 1 января. С.1.
2. Демченко Т. Батько Шраг. Чернігів: РВК «Деснянська правда». 264 с.
3. Курас Г. І.Л.Шраг – «славний український діяч». *Український історичний журнал*. 1993. № 10. С. 95-103.
4. Котельницький Н. Питання української національної ідентичності у діяльності земської ліберальної партії північної України у 80 рр. ХІХст. (на прикладі І.Л.Шрага). *Історичні і політологічні дослідження*. 2020. №2. С. 116-120.
5. Котельницький Н. Братское послание украинцев сербскому обществу «Заря» з особистого архіву І.Л.Шрага як джерело з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України (60-80 рр. ХІХ ст.). *Сіверщина в історії України*. 2020. Випуск 13. С. 205-208.
6. Шраг И. Вопрос о народном языке в школе. *Южные записки*. 1904. №12. С. 19-25.
7. Шраг И. Народный язык в школе и книге. *Южные записки*. 1904. №25. С. 1-9.
8. Шраг И. Священное писание и малорусский язык. *Южные записки*. 1904. № 48. С. 4-7.
9. Шраг Н. Родной язык в школах на Украине. *Черниговская земская неделя*. 1916. № 42. 14 октября. С. 11-13.

REFERENCES

1. Besedy s zemcami (1914). Beseda s I. L. Shragom [Conversations with Zemstvo people. Conversation with I.L. Shrag]. *Kievskaja mysl'*. 1janvarja, 1 [in Russian].

2. Demchenko, T. (2008). Bat'ko Shrag. [Father Shrag]. Chernigiv: RVK «Desnjans'ka pravda», 264 [in Ukrainian].
3. Kuras, G. (1993) I.L.Shrag - «slavnij ukraïns'kij dijach» [I.L.Shrag - «glorious Ukrainian figure»]. *Ukraïns'kij istorichnij zhurnal*, 10, 95-103 [in Ukrainian].
4. Kotel'nic'kij, N. (2020). Pitannja ukraïns'koï nacional'noï identichnosti u dijəl'nosti zems'koï liberal'noï partii pivnichnoï Ukraïni u80rr. HHHst. (na prikladi I.L. Shraga) [Issues of Ukrainian national identity in the activities of the Zemstvo Liberal Party of Northern Ukraine in the 1980s (on the example of IL Shraga)]. *Istorichni i politologichni doslidzhennja*, 2, 116-120 [in Ukrainian].
5. Kotel'nic'kij, N. (2020). Bratskoe poslanie ukraïncev serbskomu obshhestvu «Zarja» z osobistogo arhivu I.L. Shraga jak dzherelo z istorii zems'kogo liberal'nogo ruhu na pivnochi Livoberezhnoï Ukraïni (60-80rr.HHHst.) [Fraternal message of Ukrainians to the Serbian society «Dawn» from the personal archive of IL Shrag as a source on the history of the Zemstvo liberal movement in the north of the Left Bank of Ukraine (60-80s of the XIX century)]. *Siversshina v istorii Ukraïni*, 13, 205-208 [in Ukrainian].
6. Shrag, I. (1904). Vopros o narodnom jazyke v shkole [The question of the folk language at school]. *Juzhnye zapiski*, 12, 19-25 [in Russian].
7. Shrag, I. (1904). Narodnyj jazyk v shkole i knige [Folk language in school and book]. *Juzhnye zapiski*, 25, 1-9 [In Russian].
8. Shrag, I. (1904) Svjashhennoe pisanie i maloruskij jazyk [Scripture and the Little Russian language]. *Juzhnye zapiski*. 48,4-7. [in Russian]
9. Shrag, N. (1916). Rodnoj jazyk v shkolah na Ukraine. [Mother tongue in schools in Ukraine]. *Chernigovskaja zemskaja nedelja*, 42, 14 oktjabrja, 11-13 [in Russian]

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються публіцистичні твори І. Шрага, які були опубліковані на сторінках демократичних

засобів масової інформації початку XX ст., зокрема в одеському журналі «Южные записки» та центральній газеті «Киевская мысль». Методологічною основою публікації стали базові принципи персональної історії, системності, цілісності, логічності, послідовності, антропоцентризму. Інструментарієм дослідження слугували універсальні методи наукового аналізу та синтезу, узагальнення, контент-аналізу, методи індукції та дедуції, проблемно-хронологічний, історико-генетичний та порівняльно-історичний методи. Наукова новизна публікації полягає у тому, що вперше у сучасній історіографії до міжнародного наукового обігу запроваджується якісно новий корпус першоджерел з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України (60-80 рр. XIX ст.), який раніше не був предметом спеціального вивчення. Крім того, у статті аналізується публікація сина видатного діяча - М. Шрага, присвячена аналогічній тематиці, яка вперше запроваджується до міжнародного наукового обігу та дозволяє співставити позиції батька і сина Шрагів та прослідкувати політичну спадковість різних поколінь українських інтелектуалів.

У результаті проведеного дослідження автор приходить до висновків, що віднайдені та запроваджені до міжнародного наукового обігу публіцистичні твори І. Шрага є вагомим першоджерелом з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України. Проведений контент-аналіз пам'яток, зокрема авторських статей опублікованих в одеському журналі «Южные записки», переконливо засвідчує, що проблема «українського питання» у Російській імперії другої половини XIX ст. займала належне місце у системі світоглядних орієнтирів, координат та програматиці опозиційної аристократичної фронди північної України. Публічне персональне інтерв'ю Іллі Людвиговича газеті «Киевская мысль» можна вважати справжньою джерельною скарбницею для дослідників визвольного руху у Російській імперії другої половини XIX - початку XX ст., створеною за

усіма канонами усної історії, оскільки у ньому І.Шраг дав вагомий свідчення про розвиток земського конституційного руху у Російській імперії 70-80 рр. XIX ст. Аналіз публікації сина І. Шрага – М. Шрага засвідчує, що між батьком і сином Шрагами існувала генетична політична спадковість позицій, яка проявлялася у тому числі й на рівні історичних поглядів.

Ключові слова: І. Шраг, земська ліберальна партія, північна Україна, земський конституційний рух, авторські статті, М. Шраг.

АННОТАЦІЯ

В статті досліджуються публіцистическіе произведения І. Шрага, опублікованніе в демократических средствах массовой информации начала XX века, в частности в одесском журнале «Южные записки» и центральной газете «Киевская мысль». Методологической основой публикации послужили основные принципы персональной истории, системности, целостности, логики, системности, антропоцентризма. Инструментами исследования выступили универсальные методы научного анализа и синтеза, обобщения, контент-анализа, методы индукции и дедукции, проблемно-хронологический, историко-генетический и сравнительно-исторический методы. Научная новизна работы заключается в том, что впервые в современной историографии представлен качественно новый корпус первоисточников по истории земского либерального движения на севере Левобережной Украины (60-80-е гг. XIX в.), который вводится в международный научный оборот. Кроме того, в статье анализируется публикация сына известного деятеля – Н. Шрага, посвященная аналогичной теме, которая также впервые вводится в международный научный оборот, позволяет сопоставить позиции отца и сына Шрагов, проследить политическое наследие разных поколений украинской интеллигенции. В результате исследования автор приходит к выводу, что обнаруженные и введенные в

международный научный оборот публицистические произведения И. Шрага являются важным первоисточником по истории земского либерального движения на севере Левобережной Украины. Контент-анализ памятников, в частности статей автора, опубликованных в одесском журнале «Южные записки», убедительно доказывает, что проблематика «украинского вопроса» в Российской империи во второй половине XIX века занимала достойное место в системе мировоззрений, координат и программатики оппозиционной аристократической фронды северной Украины. Публичное личное интервью Ильи Людвиговича газете «Киевская мысль» можно считать настоящей сокровищницей для исследователей освободительного движения в Российской Империи второй половины XIX - начала XX веков, созданной по всем канонам методологии устной истории. В нем И. Шраг обнаружил важные свидетельства о развитии конституционного движения в Российской империи 70-80-х годов XIX века. Анализ публикации сына И. Шрага - Н. Шрага показывает, что между отцом и сыном существовала генетическая политическая наследственность позиций, которая проявлялась в том числе и на уровне исторических взглядов.

Ключевые слова: И. Шраг, земская либеральная партия, северная Украина, земское конституционное движение, авторские статьи, Н. Шраг.